

Marta Giné i Solange Hibbs (eds.). *Traducción y cultura. La literatura traducida en la prensa hispánica (1868–98)*. Berna: Peter Verlag (Relaciones Literarias en el Ámbito Hispánico: Traducción, Literatura y Cultura, 1), 2010, 505 pp.

MIQUEL M. GIBERT
Universitat Pompeu Fabra

El volum editat per Marta Giné i Solange Hibbs recull, molt pulcrament, les comunicacions que van ser presentades en el congrés internacional *La literatura traducida en la prensa hispánica (1868–98)*, celebrat a la Universitat de Lleida els dies 23, 24 i 25 de març del 2009.¹ *Traducción y cultura...* està en relació directa amb un volum anterior, també editat per Marta Giné, en col·laboració amb Yolanda Domínguez: *Prensa hispánica i literatura francesa al segle XIX. Petites i grans ciutats*. Totes dues obres són contribucions insubstituïbles per al coneixement minuciós i profund de la premsa periòdica espanyola del segle XIX en la gran labor de transmissió de les cultures europees de referència al món intel·lectual peninsular.²

Traducción y cultura... va encapçalat per dos textos de presentació, signats per les editores —«La literatura extranjera en la prensa hispánica (1868–98)», pp. 11–26— i per Jean François Botrel —«La literatura traducida: ¿es española?», pp. 27–40. M. Giné i S. Hibbs presenten al lector una panoràmica de les aportacions del volum sobre la base d'una constatació doble: a) un predomini gairebé absolut en el mercat cultural espanyol d'obres traduïdes a partir de 1870, en les quals la traducció s'enfoca des de posicions ideològiques i estètiques diferents que van des de la voluntat de nacionalitzar un tipus determinat de literatura fins a la simple difusió oportunista d'unes obres i uns autors determinats; i b) l'aparició, malgrat les convulsions de l'últim terç del segle XIX espanyol, d'unes revistes de qualitat i d'un esperit liberal remarcable que van ser fruit de l'efervescència intel·lectual que va precedir i caracteritzar la Revolució de 1868. En aquesta situació, cal preguntar-se sobre com s'integra el text traduït en el sistema literari hispànic i si aquestes traduccions proposen canvis en relació amb aquest sistema. Les comunicacions aplegades en el llibre intenten de donar respostes a aquestes qüestions, sempre complexes. El text de M. Giné i S. Hibbs es completa amb una utilíssima selecció bibliogràfica.

J. F. Botrel aborda en el seu text la trajectòria de la traducció en el món cultural hispànic des de les perspectives de la premsa i el llibre, del lector i de la història literària. Considerant aquestes perspectives, Botrel afirma que la traducció és molt més que una tècnica: és

¹ El congrés s'inscriví en el projecte de recerca «Catalogación y estudio de las traducciones literarias francesas en la prensa española finisecular» (HUM-2006-00568). Acció complementària «La literatura traducida en la prensa española» (FFI2008-02950-E). Acció complementària FRANES (FFI2008-02369-E/FILO). Eren els organitzadors diversos grups de recerca de la Universitat de Lleida, la Universitat de Barcelona, la Universitat de Toulouse-Le Mirail i la Universitat Paul Valéry, de Montpeller.

² Marta Giné i Yolanda Domínguez (eds.), *Prensa hispánica i literatura francesa al segle XIX. Petites i grans ciutats*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2004.

literatura, i que la mateixa literatura nacional no pot existir sense altres literatures i que, dins de la literatura nacional, traduir o no té conseqüències ideològiques i gairebé filosòfiques —democratització i universalització—, alhora que posa en qüestió les relacions autor-creació literària i llengua-literatura. Com a part del patrimoni hispànic que és, la literatura traduïda és també literatura hispànica.

Els dos textos introductoris van seguits de trenta comunicacions distribuïdes en quatre epígrafs que responen a les seccions del congrés: «Literatura francesa: traducción y recepción» agrupa divuit comunicacions, mentre que «Literatura rusa en la prensa hispánica», «Cultura anglosajona en la prensa» i «Traducciones literarias en la prensa catalana» n'engloben quatre cadascun.

El llibre de què m'ocupo ofereix al lector contribucions de noms de trajectòria llarga i reconeguda, d'autoritats veritables en el seu camp d'estudi, al costat d'altres aportacions que són fruit de la labor d'investigadors encara joves. En ambdós casos, hi ha una solidesa investigadora de fons, compartida, que dóna a tot el volum una unitat que és molt d'agrair, més enllà de les diferències, inevitables en una obra d'aquestes característiques, quant al grau de desenvolupament dels temes de recerca de cada investigador. Per dir-ho en altres paraules: totes les aportacions recollides a *Traducción y cultura...* tenen una dignitat i una solvència que no són tan freqüents com caldria en un llibre de la mena del que motiva aquesta ressenya.

Per l'ambició del plantejament i l'amplitud temàtica, i sense que això signifiqui llevar mèrits a altres comunicacions, voldria destacar quatre contribucions al volum. En primer lloc, «La presencia de la literatura francesa y de su cultura en la *Ilustración Artística* (1882–1902)», de M. Rosario Álvarez (pp. 185–205). En realitat, és el fonament dens i complet d'un estudi monogràfic de la revista que l'autora podria desenvolupar extensament a partir de l'abundantíssima informació, molt ben tractada, que ja posa a l'abast del lector en aquesta comunicació.³ D'altra part, M. Rosario Álvarez destaca (pp. 196–201) oportunament aspectes de la revista que la fan especialment atractiva, com les observacions, tan afinades, que la crítica teatral de la revista aplica als escenaris de París —amb la intervenció del crític català Josep Roca i Roca (Terrassa, 1848 – Barcelona, 1924). O les consideracions de la investigadora sobre l'evolució en la valoració de la narrativa de Zola i el naturalisme i, en definitiva, sobre l'evolució de la revista:

no se insertan [en la *Ilustración Artística*] ficciones de Maupassant, reseñado por Castelar en 1893, ni tampoco de Zola, quien suscita inevitables reacciones durante esos veinte años. Si a J[osep]. R[oca]. R[oca] lo asquean en 1882 las repugnancias de *Nana* y *L'Assommoir*, [...] son más matizados, en cambio, los comentarios de Castelar en la década de los 90 y ya en el xx, [se produce] la defensa declarada de Blasco [Ibáñez] en su instantánea de 1901 [...] a esas alturas, sin despertar en general grandes adhesiones,

³ En la línia de l'excel·lent llibre de Marta Palenque, *Gusto poético y difusión literaria en realismo español. La Ilustración Española y Americana (1869–1905)*. Sevilla: Alfar, 1990.

[los colaboradores de la *Ilustración Artística*] respetan su talento y su compromiso ético con la sociedad. (pp. 201–203)

També cal subratllar la labor investigadora reflectida en «Traducciones, reseñas y comentarios de la literatura anglosajona en la prensa decimonónica (1868–1898)», de José Manuel Goñi (pp. 369–391). Es tracta d'un recorregut documentadíssim per les pàgines de les revistes *La Alhambra* (Granada, 1884–85, primera època), *Cádiz* (Cadis, 1877–80), *Ilustración Artística* (Barcelona, 1882–1916), *La Ilustración Española y Americana* (Madrid, 1869–1921) i *Revista Europea* (Madrid, 1874–1880). J. M. Goñi assenyala els motius principals —que sintetitza en nou, pp. 370–372— que expliquen que la literatura anglosaxona no fos més atesa per la crítica hispànica de la segona meitat del segle XIX. Al seu entendre, el recorregut confirma les seves paraules inicials:

Con la excepción de los clásicos Shakespeare y Lord Byron, sorprende el escaso número de juicios críticos y reseñas que se pueden encontrar sobre la literatura anglosajona. Es más, en los índices, noticias, boletines y reseñas bibliográficas de que dan cuenta gran parte de las revistas consultadas, el número de obras literarias es muy inferior al número de obras de autores anglosajones de otras disciplinas como las científicas, económicas, filosóficas, políticas o religiosas. (p. 369)

Igualment, em sembla indubtable la importància de «Traducción y recepción de la literatura extranjera en la revista *Luz* (1897–1898)», comunicació en què Inma Rodríguez posa les bases d'una futura monografia, ben necessària, sobre aquesta revista (pp. 289–304). I. Rodríguez destaca el paper decisiu que hi va tenir el poeta i crític d'art Josep M. Roviralta (Barcelona, 1880 – Biarritz, 1960):

Vale la pena destacar cómo en este personaje se hace compatible una sensibilidad artística en perfecta consonancia con las corrientes antiindustrialistas en boga —tanto el carácter de la revista *Luz* como su drama poético *Boires baixes* (1902) están inspirados en el primitivismo prerafaelita y en la estética simbolista— y, al mismo tiempo, una voluntad muy clara de contribuir a la modernización industrial del país [fundador de l'empresa Uralita S.A.]. (p. 291)

També es posa en relleu la important labor d'Eduardo Marquina i de Luis de Zulueta — amb les traduccions, entre altres, d'André Chénier, Jean Paul Richter i Paul Verlaine. O els comentaris —de Luis de Zulueta, sota el pseudònim «Martín España»— a *Qué és el arte*, de Tolstoi. Malgrat la brevetat de la durada (18 números apareguts quinzenalment o setmanalment entre 1897–1898), *Luz* ens apareix, en el treball d'Inma Rodríguez, com una revista indefugible per comprendre la complexitat cultural del pas del segle XIX al XX.

«Sobre el teatre modern europeu i la seva recepció en la premsa cultural catalana dels noranta», d'Enric Gallén (pp. 461–471), és l'únic treball de *Traducción y cultura...* dedicat

exclusivament a la recepció teatral i, doncs, a un aspecte determinant no solament de la cultura sinó també de la sociabilitat del segle XIX. En la comunicació, Gallén fa un seguiment de la recepció d'Ibsen a Catalunya, com a renovador profund del teatre, a través dels articles a *L'Avenç* d'Alexandre Cortada i Jaume Brossa —en l'últim cas, ran de l'estrena d'*Un enemigo del pueblo* (1893), la primera peça ibseniana representada a Barcelona—, i de l'efecte positiu que van provocar sobre el jove Ignasi Iglésias, que hi va respondre amb una sèrie d'articles a *Lo Teatro Regional*. També ressegueix la primera recepció de Maeterlinck —a partir de la *La intrusa*, a la segona festa modernista de Sitges—, impulsada per *L'Avenç* com a manifestació modernitzadora del teatre, encara que el simbolisme decadentista quedés molt allunyat dels interessos estètics de Cortada, Brossa i altres redactors i col·laboradors de la revista. Gallén descriu aquest procés —molt complex, i fonamental en la història del teatre català contemporani— d'una manera sintètica, però molt precisa, sempre seleccionant la documentació de primera mà que resulti més reveladora i fent atenció a un context de grans tensions socials —atemptats anarquistes de l'última dècada del segle XIX. Després, Gallén aprofundeix en dos aspectes molt importants de la recepció d'Ibsen: la consideració de l'autor noruec com a pensador important més enllà de la significació d'autor dramàtic cabdal, i la incidència del teatre ibsenià en els sectors anarquistes que publicaven *Teatro Social* i *Ciencia Social*, representats per la figura, tan atractiva, de Felip Cortiella (Barcelona, 1872–1937). A la fi, Gallén aborda el tomb que comença a donar el teatre europeu a l'entorn de 1898 sobre la base de la recuperació modernitzada de la tragèdia duta a terme per Gabriele D'Annunzio, entesa aquesta opció com a «síntesi interessada [a les pàgines de *Catalònia* i altres revistes] dels corrents vitalista i decadentista del moviment modernista» (p. 469).

Afortunadament, les aportacions rellevants del volum no s'acaben en les que acabo de comentar sinó que, sense pretendre ser exhaustiu, permeten de valorar-ne altres molt positivament. Així, «La literatura francesa en *La Ilustración Española y Americana*», de Jean-René Aymes (pp. 87–106) és una exposició molt clara, excel·lentment documentada, sobre els intermediaris culturals que actuaven mitjançant *La Ilustración...*: cases editorials i llibreries franceses, revistes, traductors⁴ i el que el professor Aymes anomena «realidades francesas ajenas a la literatura», una denominació que provoca desconcert en el lector quan, sota aquest epígraf, hi apareixen apartats amb títols com «Las distintas modalidades de evocación de la literatura», «Las literaturas regionales» o «El credo de Leopoldo Alas». Això, però, no entela el resultat del treball, que deixa clara una característica freqüent en la crítica literària i artística exercida en la premsa vuitcentista: «el criterio moral tiene en *La Ilustración* una importancia predominante en el enjuiciamiento de la producción literaria» (p. 99). Cosa que no és obstacle perquè Pierre Loti sigui, sens dubte, l'escriptor francès més ben tractat per *La Ilustración...* entre 1888 i la fi del segle. I és que Loti és sobretot valorat

⁴ L'aparició del *Diccionario histórico de la traducción en España* (Madrid: Gredos, 2009), editat per Francisco Lafarga i Luis Pegenaute, aclareix qui és algun traductor desconegut pel comunicant, com Hermenegildo Giner de los Ríos (*Diccionario...*, p. 465–466).

per *El pescador de Islandia*, traducció de Manuel Bosch de *Pêcheur d'Islande* (1886), potser la millor novella de l'escriptor francès, però també una de les més morigerades (p. 100).

Cal ressaltar, també, dues aportacions que fan referència a les necrològiques vuitcentistes, tan rellevants per al coneixement de l'esperit d'una època: «Crónicas necrológicas de escritores franceses en *La Ilustración Española y Americana* (1870–1880)», d'Àngels Ribes (pp. 125–136) i «La prensa no diaria española ante la muerte de V. Hugo. El caso de *La Campana de Gràcia*», de Francisco Lafarga (pp. 207–213). La primera ens permet de conèixer l'actitud d'una gran revista burgesa i conservadora en una qüestió rellevant de sociologia literària, l'actitud d'una revista que «rechazó el naturalismo porque estaba reñido con el buen gusto de la burguesía media y alta y la aristocracia que eran sus lectores» (p. 134), que sempre va preferir Flaubert a Zola.⁵ La qual cosa no li va impedir publicar una necrològica molt laudatòria de Paul de Kock, tot i el caràcter escandalós de la seva producció narrativa.⁶ En canvi, la comunicació de Francisco Lafarga estudia acuradament la repercussió —en una revista en català, republicana i destinada a un públic menestral— de l'impacte de la mort d'un dels grans escriptors humanitaris del segle XIX, el traspàs i el ritual cívic subsegüent del qual esdevenen la concreció simbòlica més rotunda del significat social de la mort de l'escriptor vuitcentista.

En la comunicació «Apuntes sobre los pintores franceses en *La Ilustración Española y Americana* (años 1888–1898)» (pp. 137–154), Lola Bermúdez planteja una contradicció important que serà característica de moltes publicacions artístiques vuitcentistes adreçades a un lector específicament burgès. En *La Ilustración Española...* «la orientación estetizante, unida al empeño de su fundador y de sus continuadores en aplicar las técnicas más innovadoras en la reproducción, hacen de la parte gráfica de la revista una de las bazas del éxito de la misma». Però «en ningún momento la revista se hace eco ilustrado de los sorprendentes cambios sufridos por la pintura a partir de 1863» (pp. 137–138). Addicta al realisme i al costumisme pictòrics, *La Ilustración Española...* esdevé un «producto estético [que] es seductor y de consumo inmediato» (p. 149).⁷

«Presencia de la cultura francesa en *La España Moderna*», de Daniel-Henri Pageau (pp. 77–86) és una excel·lent aproximació a les traduccions d'autors francesos tan destacats com A. Daudet, Théodore Banville, Barbey d'Aureville, Jean Richepin i molts altres. També fa referència a les notícies, les ressenyes i els comentaris relatius a la vida literària francesa. L'autor s'hi planteja la qüestió de si les traduccions de *La España Moderna* s'integren de ple en la literatura receptora. La seva resposta és clara:

Dentro del espacio de la revista que nos cabe estudiar, los textos traducidos sólo se presentan como un rico abanico de lecturas posibles. Plantear pues a partir de ellos el

⁵ A. Ribes reproduïx les raons, donades per la mateixa revista, per justificar la preferència (p. 134).

⁶ Caldria, doncs, preguntar-se sobre la incidència de l'èxit, reconegut o no, entre el públic burgès de determinats autors a l'hora d'alterar les línies de valoració bàsica de la premsa periòdica.

⁷ La comunicació de Lola Bermúdez inclou un quadre sinòptic, utilíssim, d'autors i obres reproduïts per *La Ilustración Española...* entre 1888–1898.

problema de una supuesta influencia o imitació seria pasar o ascender a otro nivel de reflexió y de investigació que rebasa no sólo los límites del presente trabajo sino las dimensiones meramente informativas de la revista. (p. 78)

Paola Masean, a «Difusió de la poesia francesa en la premsa espanyola (1868–1898)» (pp. 155–168), presenta una mostra breu, però extraordinàriament reveladora, d'articles crítics, ressenyes i traduccions apareguts a les pàgines de *La Diana*, *La España Moderna*, *Germinal*, *La Ilustración Española y Americana* i *Madrid Cómico*. Són especialment atractives les pàgines dedicades a la traducció de *Les Névroses*, de M. Rollinat, que va publicar el número 7–8 de *La Diana* al maig de 1883.

«La recepció del prerrafaelisme en la “gente vieja” a través de la premsa (1880–1898)», de Marta Palenque (pp. 405–428), és, de primer, una ràpida aproximació a l'arrelament del prerrafaelisme en la literatura espanyola entre 1890 i 1900 mitjançant obres de Rubén Darío, els germans Machado o Valle-Inclán. Però l'autora s'hi planteja, al capdavall, no la influència del prerrafaelisme sobre els escriptors joves sinó sobre els escriptors espanyols formats en el realisme i el naturalisme, i sobre com aquests escriptors van rebre el corrent estètic nou. Presenta el cas significatiu de Gaspar Núñez de Arce, en la seva obra teòrica i poètica, i, després, ressenyes i articles sobre art de F. Giner de los Ríos i de Pedro Madrazo. També entra en les traduccions d'autors prerrafaelites, a partir de l'adaptació realitzada per Zorrilla (1868) d'«Ydills of the King», de Tennyson. És molt interessant l'epígraf de la comunicació dedicat a J. Ruskin, vist com a símptoma de la degeneració finisecular, amb esment i reproducció de fragments d'articles de Pompeu Gener, Max Nordau i Emilia Pardo Bazán. La comunicació es completa amb la relació, molt aclaridora, de fonts primàries i secundàries i la reproducció de làmines de *La Ilustración Ibérica*, *Ilustración Artística* i altres revistes.

Ramon Pinyol, a «Narcís Oller, traductor —via França— de la literatura russa al català en el període 1886–1887» (pp. 431–444) fa primerament una descripció general de la important labor traductora de Narcís Oller, i se centra, després, en una exposició precisa i pulcra de les relacions de l'escriptor català amb Isaak Pavloski —el seu introductor en la literatura russa— i en les traduccions que Oller va realitzar de diverses obres, més aviat curtes, de Turguenev i Tolstoi, amb l'estímul de Pavloski i fent ús, en algun cas, de les seves versions franceses de les originals russes.

«Traducció i recepció de les literatures francesa, alemanya i hongaresa a *L'Avenç* i *Catalònia*: inventari i valoració», de Manuel Llanes i Pere Quer (pp. 445–459) ofereix al lector un catàleg i una descripció dels textos traduïts i dels estudis, les ressenyes i les notes breus que fan referència als autors de les literatures francesa, alemanya i hongaresa —les literatures estrangeres que hi tenen més presència— que es troben a les revistes *L'Avenç* (1881–1884 i 1889–1893) i *Catalònia* (1898 i 1899–1900), dues de les publicacions més significatives del Modernisme. Pel que fa a la literatura francesa i francòfona, M. Llanes i P. Quer repassen la repercussió de Baudelaire, Zola, Renan i Taine, entre altres, i sobretot, la de Maeterlinck, crucial (pp. 449–450). Quant a la literatura alemanya, cal destacar el relleu

donat per aquestes publicacions a Goethe i a Sacher-Masoch. I a Nietzsche —amb una article fonamental de Maragall publicat al número 13–14 de la segona època de *L'Avenç*, al juliol de 1893. Altrament, l'interès de *L'Avenç* —no pas de *Catalònia*— per la literatura hongaresa és motivat «pel fet que Hongria podria ser un mirall per a les ànsies de recuperació nacional de Catalunya» (p. 454). La revista es va centrar en dos autors: Sandor Petöfi i Janos Arany, símbols ambdós de la lluita pel ressorgiment nacional magiar i alhora personatges que els redactors de *L'Avenç* podien sentir encara com a contemporanis. Igualment, M. Llanes i P. Quer remarquen la labor crítica o traductora que van desenvolupar en alguna d'ambdues revistes, a més de Joan Maragall, ja esmentat, Alexandre Cortada, Joan Pérez Jorba i Jaume Massó i Torrents.

Entre les comunicacions que s'ocupen de la recepció de la literatura russa, crec que en cal destacar dos: «Las ediciones periódicas como factor clave en la difusión de la literatura durante la segunda mitad del siglo XIX», de Roberto Monforte (pp. 307–318) i «Presencia y significación de Lev N. Tolstói en *La España Moderna*», d'Ester Rabasco (pp. 319–333).

El primer és un molt bon recorregut per les primeres traduccions espanyoles de la literatura russa, a partir de l'oda «Al Ser Supremo», de Gavrila Derzhavin (1743–1816), publicada el 1838 per la revista barcelonina *La Religión*, i del primer article dedicat a la literatura russa a la premsa espanyola, en el *Semanario Pintoresco*, el 1852. Es tracta de textos sempre dependents, sobretot les traduccions, de les versions franceses prèvies. El comunicant destaca la labor divulgadora d'Emilia Pardo Bazán, sobretot amb les conferències recollides en el volum *La Revolución y la novela en Rusia* (1887). I subratlla que «el principal rasgo que marcó la publicación de la literatura rusa en *La España Moderna* fue el carácter indirecto» (p. 316), amb tots els problemes doblats de fidelitat i d'interferència ideològica que això suposa.

La segona d'aquestes dues comunicacions és un estudi de la recepció i la difusió peninsulars de Tolstoi a partir de la primera traducció *La España Moderna* —«Recuerdos de mi infancia» (1890), traducció fragmentària d'una part d'*Infància, adolescència i joventut*. Esgotades les possibilitats del naturalisme de Zola, la recepció de Tolstoi va suposar l'obertura d'una nova via expressiva per als narradors espanyols, una via que els enllaçava amb l'espiritualisme literari europeu que es va anar estenent durant els últims quinze anys del segle XIX.

De la lectura de *Traducción y cultura. La literatura traducida en la prensa hispánica (1868–98)*, en podem treure diverses conclusions. En destaco les següents: l'abundància de les traduccions literàries i dels articles de recepció en la premsa hispànica de l'últim terç del segle XIX, presència que es correspon amb un ampli predomini de la traducció en el catàleg de les cases editorials; l'hegemonia de les traduccions i les referències literàries franceses en aquest àmbit de la traducció i la recepció; la labor d'intermediació, gairebé exclusiva, exercida pel sistema editorial i cultural francès entre les literatures estrangeres i les literatures hispàniques; la creació i el desenvolupament d'unes revistes sòlidament burgeses que continuen tenint la relació entre literatura i moral com a punt central de la crítica literària i que, tot i així, evolucionen, molt lentament i no sense contradiccions, cap

a l'acceptació de les noves tendències —com és ara en el cas del naturalisme, i l'aparició, en el tombant de segle, de diverses publicacions decididament innovadores, especialment rellevants en l'àmbit català— que seran decisives en la modernització temàtica i formal de la creació literària i que incidiran amb força en el teatre català del canvi de segle.